

РОЗДІЛ 11 МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341.1

НЕМАЄ НИЧОГО ПРИРОДНОГО В КАТАСТРОФАХ. ЗМІСТ ПОНЯТТЯ *DISASTER* У КОНТЕКСТІ НОРМ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА ЩОДО ЗНИЖЕННЯ РИЗИКІВ КАТАСТРОФ

THERE IS NOTHING NATURAL ABOUT DISASTER. CONCEPT OF *DISASTER* IN THE CONTEXT OF INTERNATIONAL LAW ACTS ON DISASTER RISK REDUCTION

Гавронська І.В.,
здобувач кафедри міжнародного права
Київського національного
торговельно-економічного університету

Стаття присвячена вивченню нових підходів до розуміння поняття «disaster». Досліджено зміст поняття в риторичі документів ООН, зокрема в Доповіді щодо індикаторів та термінології відносно зниження ризиків катастроф, затвердженої 02.02.17 ГА ООН. Проаналізовано розбіжності між викладом зазначеної доповіді англійською та російською мовами.

Ключові слова: катастрофа, небезпечна подія, загроженість, вразливість, потенціал, стихійне лихо, природна катастрофа, надзвичайна ситуація, Сендайська рамкова програма зі зниження ризиків катастроф на 2015–2030 рр.

Статья посвящена изучению новых подходов к изучению понятия «disaster». Изучено содержание понятия в риторике документов ООН, в частности в Докладе по показателям и терминологии, касающихся снижения риска бедствий, утвержденной 02.02.17 ГА ООН. Проанализированы различия между изложениями данного доклада на английском и русском языках.

Ключевые слова: бедствие, опасное событие, подверженность угрозе, уязвимость, потенциал, стихийное бедствие, чрезвычайное положение, Сендайская рамочная программа по снижению риска бедствий на 2015–2030 гг.

An article is devoted to the new approaches in understanding disaster. The article studies the concept of disaster in discourse of UN documents, particularly in the Report on indicators and terminology relating to disaster risk reduction, endorsed by the UNGA on 02.02.17. The article analyses discrepancies between English and Russian wording of the report said.

Key words: disaster, hazardous event, exposure, vulnerability, capacity, Sendai Framework for Disaster Risk Reduction 2015–2030.

Постановка проблеми. Дана стаття стосується термінології, що використовується в нормах міжнародного права щодо зниження ризиків катастроф, а саме об'єму поняття *disaster*. Застосування в назві та тексті статті поняття *катастрофа* є умовним, оскільки наразі у вітчизняній науці не існує загальноприйнятого перекладу словосполучення *disaster risk reduction*, де щодо *risk* та *reduction* непорозуміння не виникає, в той час як об'єм поняття *disaster* передається самими різними поняттями, навіть в одних і тих самих авторів, і переважно не еквівалентними оригіналу. У науковій літературі, опираючись на цитування назв міжнародних документів і їх положень українською мовою, можна виділити такі переклади, як *стихійне лихо*, *лихо*, *надзвичайна ситуація*, *природна катастрофа* [1; 2; 3; 4]. Так і самим автором, у розвиток актуальних на той момент наукових напрацювань у згадуваній сфері [5] та опираючись на текст Меморандуму про взаєморозуміння між Міністерством України з питань надзвичайних ситуацій та в справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи та Програмою розвитку

ООН в Україні щодо співробітництва галузі зменшення ризиків природних катастроф та швидкого відновлення (надалі – Меморандум) [6], для передачі поняття *disaster* було використано поняття *стихійні лиха* [7; 8]. Щодо вітчизняної ж легалізованої термінології, то тут важко провести прямі паралелі. Національне законодавство оперує поняттями *катастрофа*, *природна катастрофа*, *надзвичайна ситуація*, *небезпечна подія*, *небезпечний чинник*, *стихійне лихо* [6; 9], і питання про те, наскільки ці поняття кореспондуються з поняттями *disaster*, потребуватиме подальшого дослідження.

Мета – дослідити об'єм поняття *disaster* саме через його застосування в мові оригіналу, тим самим створивши необхідний понятійний апарат для подальшого дослідження норм міжнародного права у сфері зниження ризиків катастроф та їх імплементації на національному рівні.

Виклад основного матеріалу. Окрему увагу варто звернути на Меморандум, де в одному й тому самому документі для передачі поняття *disaster* з мови оригіналу використовується цілих три нео-

днакових за об'ємом поняття: в назві меморандуму фігурує словосполучення *зменшення ризиків природних катастроф*, у тексті – *зменшення ризиків катастроф*, а в посиланні на Хіогську рамкову програму дій на 2005–2015 під час цитування її назви – *стихійні лиха*. Використання цих подібних, на перший погляд, понять під час передачі поняття *disaster* свідчить про деякий безлад у його розумінні і ставить під сумнів правильне усвідомлення підтримуваної на рівні ООН концепції про те, що в катастрофах немає нічого природного (від англ. *There is Nothing Natural About Disaster*). Власне на цьому підході і базується вся подальша концепція зниження ризику катастроф та її основні принципи. Саме тому так важливо розуміти об'єм поняття *disaster*, перш ніж запроваджувати в Україні нові підходи до зниження ризиків катастроф, напрацьовані міжнародною спільнотою. Крім того, з'ясування об'єму поняття в мові оригіналу важливе навіть у контексті того, що той же Меморандум містить застереження про те, що документ складено у двох примірниках українською та англійською мовами, і в разі виникнення розбіжностей у тлумаченні або застосуванні положень цього Меморандуму переважну силу матиме текст англійською мовою.

Поняття *disaster* пройшло значний історичний шлях до свого сучасного змісту. Умовно цей шлях можна розділити на два етапи. У першому з них стихійні лиха і пов'язані з ними наслідки відносили до волі надприродних сил абощо, адже іншої відповідальності за наслідки чи їх передбачення годі було й придумати. Другий етап відзначився тим, що з'явилася концепція попередження наслідків стихійних лих. Початком другого етапу можна вважати затвердження Великою Британією Кодексів щодо голоду в Індії у 1880 році, покликаних попереджати масову смертність від голоду, спричиненого неврожаннями в тодішній британській колонії. Подібні кодекси було прийнято і щодо ряду інших колоній [10]. І хоча існує цілком справедлива думка про те, що рішення про допомогу було зумовлене скоріше економічним зиском, ніж гуманними переконаннями [11], ці кодекси можна віднести до перших проявів принципу попередження катастрофічних наслідків природних небезпек.

Переломним же моментом у розвитку концепції поняття *disaster* стало затвердження Йокогамської стратегії та плану дій задля безпечнішого світу: керівні принципи запобігання природним катастрофам, забезпечення готовності і пом'якшення їх наслідків (Yokohama Strategy and Plan of Action for a Safer World: guidelines for natural disaster prevention, preparedness and mitigation), що стали результатом роботи Всесвітньої конференції зі зменшення природних катастроф (World Conference on Natural Disaster Reduction) 1994 року. І хоча в назві і тексті документа фігурує словосполучення «природна катастрофа» (*natural disaster*), його зміст свідчить про перехід міжнародної спільноти від культури подолання наслідків катастроф до культури їх попередження, що ознаменувало початок формування сучасної концепції поняття *disaster*.

Так, у пункті 2 преамбули згадуваної стратегії [12; 4] проголошуються чотири елементи, що сприяють, а також виграють від імплементації політики сталого розвитку. Разом із допомогою на випадок катастроф до цих елементів також відносяться готовність до катастроф, їх попередження та пом'якшення наслідків. У третьому пункті ці три елементи наводяться як такі, що є кращими за реагування на катастрофи.

Визначним є також пункт 7.А, в якому проголошується, що кожна країна має суверенний обов'язок захистити своїх громадян від природних катастроф [12; 5], оскільки цим відображається розуміння катастрофи як чогось, на що можна і потрібно вплинути. З іншого ж боку, в саме твердження закладене протиріччя, адже покладаються зобов'язання щодо явища, яке за визначенням є природним, тобто невідконтрольним жодним суб'єктам, а тому виключає таку відповідальність для будь-кого.

Вірогідно, саме такі і подібні протиріччя стали поштовхом для розробки уніфікованої термінології. За період реалізації Йокогамської стратегії та плану дій задля безпечнішого світу було викристалізоване нове розуміння, про що можна судити хоча б по зміні назви ключової організації та органів у сфері. Так, 1999 року правонаступником Міжнародної декади зі зменшення природних катастроф і її Секретаріату стала Міжнародна стратегія зі зменшення катастроф і, відповідно, Секретаріат [8; 9]. 2001 року в рамках Секретаріату було розпочато обговорення щодо оцінки реалізації ініціатив у сфері зниження ризиків катастроф, що тривало три роки, і 2004 року Секретаріатом було опубліковано Глобальний огляд ініціатив щодо зменшення небезпеки лих «Живучи з ризиком». Думки, висловлювані в огляді, належали редакції і необов'язково відображали точку зору Секретаріату ООН або Секретаріату Міжнародної стратегії зі зменшення катастроф [13; 4]. Даний огляд містив Додаток 1 – Термінологію основних термінів щодо зниження ризиків катастроф, де *disaster* визначалося як серйозне порушення функціонування місцевої спільноти або суспільства, що викликає масові людські, матеріальні, економічні або екологічні втрати, які перевищують здатність потерпілої спільноти чи суспільства впоратися, використовуючи власні ресурси. Далі в поняття розкривалося пояснення, що *disaster* є результатом комбінації небезпеки, умов вразливості та неналежного потенціалу або заходів зі зниження потенційних негативних наслідків ризику [14; 9].

Попри публікацію термінології, робота над її вдосконаленням тривала надалі. Так, наприклад, у грудні того ж 2004 року під егідою університету ООН публікується дослідження Порівняльний глосарій ключових термінів щодо зменшення катастроф, який розроблявся з метою подолання перешкод у порозумінні в і без того складній інтердисциплінарній сфері. У глосарії було зібрано декілька прийнятих у різних галузях знань визначень поняття *disaster* [15; 9].

Запропонована 2004 року термінологія стала поштовхом для формування переконання про те, що

в катастрофах немає нічого природного, яке отримує підтримку не лише науковців, але й політиків. У своїй доповіді 2006 року «Природних катастроф не буває» Ніл Сміт, визнаний професор антропології і географії з США, виступає апологетом такого підходу, розглядаючи нищівні наслідки урагану Катріна в США. Тут він цитує і погоджується з твердженням тоді ще сенатора штату Іллінойс Бараком Обамою про те, що «мешканці Нового Орлеану були кинуті не під час небезпеки, а задовго до неї» [16]. Таку заяву політика можна вважати знаковою в розвитку наведеного вище твердження по те, що кожна країна має суверенний обов'язок захистити своїх громадян від природних катастроф.

Наступного за 2004 роком Хіогська рамкова програма дій на 2005–2015 роки зробила запит до Секретаріату Міжнародної стратегії зі зменшення катастроф ООН про «оновлення та надання широкого поширення міжнародної стандартної термінології щодо зниження ризиків катастроф, принаймні на всіх офіційних мовах ООН» [17], і 2009 року було представлено результат – опубліковано оновлену Термінологію зниження ризиків катастроф на всіх офіційних мовах ООН. Поняття disaster було дещо деталізоване, однак принципів змін не застало, тому більш детально буде розглянута актуальна на сьогодні публікація термінології.

У липні 2015 року рішенням Генеральної Асамблеї ООН [18], слідуючи Сендайській рамковій програмі зі зниження ризиків катастроф на 2015–2030 роки, прийнятій в березні того ж року Міжнародною конференцією ООН зі зниження ризиків катастроф, було затверджено створення Міжурядової робочої групи експертів відкритого складу з індикаторів та термінології відносно зниження ризиків катастроф. 01 грудня 2016 року даною робочою групою в погодженні з Міжвідомчою групою експертів щодо показників досягнення цілей сталого розвитку було представлено Доповідь щодо індикаторів та термінології відносно зниження ризиків катастроф (надалі – Доповідь) [19], яку 02 лютого 2017, було затверджено Генеральною Асамблеєю ООН [20]. Серед іншого Доповідь мала на меті оновити Термінологію щодо зниження ризиків катастроф 2009 року.

У затвердженій на початку 2017 року термінології збереглася концептуальна основа поняття disaster, і наразі поняття визначається як *значне порушення функціонування місцевих спільнот чи суспільства в будь-якому масштабі в результаті небезпечних подій в їх взаємодії з умовами загроженості, вразливості та потенціалу, що призводить, по одиниці чи в поєднанні один з одним, до людських, матеріальних, економічних чи екологічних втрат чи впливу* [19; 13].

Ключовим у визначенні є те, що disaster визначається як *порушення в результаті небезпечної події*, і наголос тут потрібно зробити на тому, що disaster не є власне подією, а саме її результатом. Для підкреслення важливості цього твердження звернімося до теорії права, а саме до видів юридичних фактів, де подія є юридичним фактом, що настає не залежно від волі суб'єктів. І доводячи той факт, що ката-

строфа, на відміну від події, є результатом, на який можна впливати, звернімося до тлумачення того, від чого залежатиме цей результат, а саме від наявності небезпечної події та різного рівня загроженості, вразливості та потенціалу. Розглянемо об'єм кожного з перерахованих понять ближче.

Небезпечною подією (hazardous event) є прояв небезпеки в певному місці протягом певного проміжку часу. Суттєві небезпечні події можуть призводити до *катастрофи (disaster)* (а можуть і не призводити – примітка автора) як наслідок комбінації появи *небезпеки (hazard)* та інших факторів ризику [19; 20].

При цьому *небезпекою (hazard)* є процес, явище або діяльність людини, які можуть призвести до втрати життя, травми або інших наслідків для здоров'я, матеріального збитку, соціальних і економічних потрясінь або деградації навколишнього середовища. Небезпеки можуть бути природного, антропогенного або соціально-природного походження. Природні небезпеки переважно пов'язані з природними процесами і явищами. Антропогенні небезпеки викликані повністю або головним чином діяльністю людини і її вибором [19; 18].

Загроженість (exposure) – це перебування людей, інфраструктури, житла, виробничих потужностей та інших матеріальних людських активів у зонах загрозованих небезпечкою [19; 18].

Вразливістю (vulnerability) є умови, що визначаються фізичними, соціальними, економічними факторами чи процесами та факторами чи процесами навколишнього середовища, які підвищують чутливість індивідуума, спільноти, активів або систем до впливу небезпек [19; 24].

Потенціал (capacity) визначається як комбінація всіх сильних сторін, факторів та ресурсів, що є доступними організації, спільноті чи суспільству, для управління та зменшення ризиків катастроф та посилення здатності до опору. Потенціал може включати інфраструктуру, інституції, людські знання та навички, колективні властивості, такі як соціальні взаємовідносини, лідерство та управління [19; 12].

Отже, з'ясувавши значення всіх факторів, що впливають на настання чи не настання *катастрофи (disaster)*, виявляємо те єдине природне – небезпечку природного або соціально-природного походження. Саме розмежуванням понять *disaster* від *небезпеки (hazard)*, зокрема від *небезпеки природного характеру*, було вирішено протиріччя, що наявне в положеннях преамбули Йокогамської стратегії та плану дій задля безпечнішого світу, і *disaster* вдалося відокремити від епітета «природна».

Сучасний підхід до розуміння поняття *disaster* став продуктом сучасних технологій, оскільки створив невичерпні можливості до прогнозування небезпек, а отже, і до попередження їх наслідків. Про це можна судити з демонстрації хоча б лише незначної частини тих технічних можливостей, якими наразі володіє людство і які представлені в доповіді Rohini Swaminathan, інженера-геофізика, що співпрацює з підрозділом Учбового та науково-дослідного інсти-

тут ООН. Ставши свідком катастрофічних наслідків цунамі 2004 року на Індійському узбережжі, доповідач адресує риторичне питання, яке відображає всю суть сучасного підходу до зниження ризиків катастроф. Від епіцентру в Індонезії до узбережжя Індії хвиля йшла 2 години. Чому за цей час не було попереджено населення про небезпеку, що насувається. Але ще більше питання полягає в тому, чому ніхто з населення не знав, що за першою хвилею прийде друга, ще сильніша. І тут питання вже навіть не про попередження, а про рівень освіченості населення. Адже керівництво місцевих спільнот і держави в цілому мало б потурбуватися про те, щоб населення прилеглих до океану територій володіло знаннями про те, що друга хвиля приходить завжди. На цьому прикладі стає очевидним те, що катастрофи є наслідком того, що спільнота не готова до зіткнення з небезпечною подією. І зниження ризиків катастроф полягає саме в тому, щоб підготувати спільноти, суспільства і людство в цілому до небезпечних подій. Саме це розуміння лягло в основу сучасного розуміння поняття *disaster* [24].

Проаналізувавши етапи розвитку поняття *disaster*, а також те, на яких поглядах базувався розвиток поняття і як воно розуміється тепер, відповідно до Доповіді, доводиться звернути увагу на незначну на перший погляд різницю, але найбільш значущу для розуміння взагалі всіх принципів зниження ризиків катастроф між англійською та російською мовами Доповіді.

Так, російською мовою визначення сформульоване таким чином: «Бедствие – *событие* любого масштаба, которое серьезно нарушает жизнь местных общин или общества в результате сочетания опасных событий с имеющимся уровнем подверженности угрозе, уязвимости и потенциала и приводит, по отдельности или в сочетании друг с другом, к таким последствиям, как жертвы среди населения, а также материальный, экономический или экологический ущерб и воздействие [22; 15]. Наявність на самому початку визначення *disaster* російською мовою слова *событие*:

1) робить визначення не еквівалентним йому ж самому, викладеному іншими офіційними мовами ООН;

2) вносить певну нісенітницю у визначення, оскільки *disaster* визначається як подія, що серйозно порушує життя спільнот в результаті поєднання небезпечних подій <...>;

3) повністю суперечить ідеї зниження ризиків катастроф і тим самим ускладнює чи навіть унеможливує адекватне розуміння всієї концепції зниження ризику катастроф для всіх російськомовних користувачів.

Причому цю суттєву відмінність у поняттях англійською і російською мовами можна прослідкувати ще з 2009 року, де в російській версії Термінології *disaster* також визначається як подія [23; 4].

Висновки. Власне від цього короткого аналізу одразу переходимо до першого висновку даного дослідження, який полягає в необхідності приведення визначення поняття *disaster* у російськомовних документах у відповідність з усіма іншими, що забезпечить правильне розуміння всієї концепції зниження ризиків катастроф усіма російськомовними зацікавленими особами.

Крім того, досягши мети розкрити зміст поняття *disaster* через вивчення англійських джерел, дане дослідження може лягти в основу подальшої роботи над уніфікацією термінології для використання вітчизняними науковцями та законодавцями, а також послужить імплементації Сендайської рамкової програми зі зниження ризиків на 2015–2030 роки.

Також дане дослідження відкриває нові можливості для подальших теоретико-правових досліджень. Так, наприклад, може стати предметом дослідження вплив зміни підходу до розуміння катастроф на зміст концепту обставин непереборної сили в цивільно-правових відносинах. Та обставина, що проголошується суверенне зобов'язання держав на захист населення від катастроф, відкриває нові можливості для досліджень і практики у сфері прав людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бірюков Д.С. Державно-приватне партнерство в контексті попередження та реагування на надзвичайні ситуації: міжнародний досвід, проблеми та перспективи для України. Аналітична записка / Д.С. Бірюков – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/1339/>.
2. Іванюта С.П. Створення ефективної системи моніторингу довкілля в Україні: проблеми і шляхи їх вирішення. Аналітична записка / С.П. Іванюта [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/2054/>.
3. Іванюта С.П. Транскордонні надзвичайні ситуації на солерудниках Карпатського регіону (м. Калуш, смт. Солотвино) та шляхи їх запобігання. Аналітична записка / С.П. Іванюта [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/1846/>.
4. Іванюта С.П. Запровадження сучасних підходів для зниження ризику природних катастроф в Україні / С.П. Іванюта // Стратегічні пріоритети. Серія : Політика. – 2016. – № 1. – С. 110–117.
5. Іванюта С.П. Про створення національної платформи зниження ризику стихійних лих в Україні. Аналітична записка / С.П. Іванюта. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/1203/>.
6. Меморандум про взаєморозуміння між Міністерством України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи та Програмою розвитку ООН в Україні щодо співробітництва галузі зменшення ризиків природних катастроф та швидкого відновлення, підписаний 30.10.09 між Міністерством України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи та United Nations Development Programme in Ukraine: за станом на 27.03.17 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_43.
7. Гавронська І.В. Огляд Сендайської рамкової програми дій зі зниження ризиків стихійних лих на 2015–20130 роки / І.В. Гавронська – Прикарпатський юридичний вісник. – 2016. – № 3(12). – С. 124–127.
8. Гавронська І.В. Ключові організації та документи ООН щодо зниження ризиків стихійних лих / І.В. Гавронська // Науковий вісник Херсонського державного університету, Серія: Юридичні науки, Випуск 5, Том 2. – 2016. – С. 198–201.

9. Кодекс цивільного захисту України: за станом на 27.03.17 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http:// zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5403-17/print1490484952022581](http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5403-17/print1490484952022581).
10. Indian Famine Codes, From Wikipedia, the free encyclopedia. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://en.wikipedia.org/wiki/Indian_Famine_Codes.
11. Greg Bankoff. No Such Thing as Natural Disasters, Harvard International Review, August 23, 2010. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hir.harvard.edu/no-such-thing-as-natural-disasters/>.
12. Yokohama Strategy and Plan of Action for a Safer World: guidelines for natural disaster prevention, preparedness and mitigation, World Conference on Natural Disaster Reduction, Yokohama, Japan 23-27 May, 1994 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.unisdr.org/files/8241_doc6841contenido1.pdf.
13. Living with Risk A global review of disaster reduction initiatives, UNITED NATIONS, New York and Geneva, 2004, 2004 Version – Volume I – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.unisdr.org/files/657_lwr1.pdf.
14. Living with Risk A global review of disaster reduction initiatives, UNITED NATIONS, New York and Geneva, 2004, 2004 Version – Volume II – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.unisdr.org/files/657_lwr21.pdf.
15. Comparative Glossary for Core Terms of Disaster Reduction, United Nations University, Institute for Environment and Human Security. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.eng.uwo.ca/research/iclr/fids/publications/conferences/Dec2004/ComparativeGlossary_V2.pdf.
16. Neil Smith. There's No Such Thing as a Natural Disaster, – Jun 11, 2006. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://understandingkatrina.ssrc.org/Smith/>.
17. 2009 UNISDR terminology on disaster risk reduction. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unisdr.org/we/inform/publications/7817>.
18. Establishment of an open-ended intergovernmental expert working group on indicators and terminology relating to disaster risk reduction A/RES/69/284. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.preventionweb.net/files/resolutions/N1516723.pdf>.
19. Report of the open-ended intergovernmental expert working group on indicators and terminology relating to disaster risk reduction A/71/644 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.preventionweb.net/files/50683_oiewgreportenglish.pdf.
20. Resolution adopted by the General Assembly on 2 February 2017 A/RES/71/276. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.preventionweb.net/files/resolutions/N1702972_en.pdf.
21. Rohini Swaminathan There is nothing natural about disaster. 11.02.16 / TEDxPlaceDesNations. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.youtube.com/watch?v=h7fbfZxoWIY>.
22. Доклад межправительственной рабочей группы экспертов открытого состава по показателям и терминологии, касающимся снижения риска бедствий A/71/644. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.preventionweb.net/files/50683_oiewgreportrussia.pdf.
23. Терминологический глоссарий по снижению риска бедствий 2009 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.preventionweb.net/files/7817_UNISDRTerminologyRussian.pdf.
24. Rohini Swaminathan There is nothing natural about disaster. 11.02.16 / TEDx Place Des Nations. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.youtube.com/watch?v=h7fbfZxoWIY>.